

การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์

THE 21st CENTURY LIFESTYLE BASED ON BUDDHIST AESTHETICS

จิตศรีณย์พร ปัญจวัฒน์คุณ*

พระมหาบุญไทย ปุณณมโน**

วันรับ 13 / ธันวาคม / 2564

ตรวจสอบ 15-20 / ธันวาคม / 2564

ตอบรับ 25 / ธันวาคม / 2564

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ 3) เพื่อบูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่เรื่อง “การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร วิธีดำเนินการวิจัยเริ่มจากการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารทางวิชาการ วิเคราะห์หลักพุทธสุนทรียศาสตร์จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๒๐ รูป/คน และนำเสนอข้อมูลเชิง

พรรณาวិเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า:

การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 เป็นยุคอุตสาหกรรม วัตุนิยม บริโภคนิยม ระบบดิจิทัลและเทคโนโลยีสารสนเทศ มีการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาทำคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น แต่การบริโภคไม่ตรงตามจุดประสงค์ที่แท้จริงของเทคโนโลยีก็ให้โทษทำให้เกิดปัญหา 5 ด้าน คือ จิตใจ สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี เพราะมนุษย์ขาดการพิจารณาตามความเป็นจริงและการคิดวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ไม่ถูกต้อง

พุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยความงาม มีอยู่ 2 มิติ คือ

*คุชฎีนิพนธ์ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
E-mail. rungchichi@gmail.com

** อาจารย์ที่ปรึกษา, อาจารย์ประจำหลักสูตรคุชฎีนิพนธ์ สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ความงามมิติทางโลกและความงามมิติทางธรรม ความงามมิติทางโลกเป็นความงามที่ชาวโลกสมมติขึ้น จัดเป็นจิตพิสัย เพราะเป็นความงามที่เกิดภายใต้อำนาจของกิเลส ส่วนความงามมิติทางธรรมเป็นความงามจากการปฏิบัติธรรมแสดงออกทางพฤติกรรมทำให้งดงาม จัดเป็นวัตถุพิสัยเพราะเป็นความงามลักษณะอนัตตา หลักธรรมของพระพุทธศาสนา คือ ขันติ โสรจจะ ไตรลักษณ์ ทิฏฐธัมมิกัตถะ กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ หลักธรรมเหล่านี้เป็นพุทธสุนทรียศาสตร์ เมื่อปฏิบัติแล้วย่อมเกิดความงามเป็นผลเสมอ เรียกว่า ชีวิตงาม

เมื่อนำหลักธรรมทั้ง 5 มาบูรณาการกับปัญหา 5 ด้าน ทำให้เกิดความงาม คือ 1) ขันติ โสรจจะ อดทนอย่างมีสติทำให้จิตใจสงบนิ่ง ไม่ขุ่นมัว เกิดปัญหาเห็นเหตุปัจจัยและโสรจจะเกิดตามกฏฏก ทำให้จิตใจงาม 2) ไตรลักษณ์ การเข้าถึงองค์ความรู้ เห็นตามความเป็นจริงว่าทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง คลายความยึดมั่น เกิดเอื้อเพื่อ เพื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว ทำให้สังคมงาม 3) ทิฏฐธัมมิกัตถะ กิจกรรมในชีวิตอยู่ที่การทำงานมากที่สุดจึงต้องสร้างคุณธรรมควบคู่กับงาน ไม่ประมาท ฉลาดในการคบเพื่อน การบริหารเงินถูกต้อง มีการเงินมั่นคง ทำให้เศรษฐกิจงาม 4) กัลยาณมิตร การเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมด้วยการเห็นคุณค่าและช่วยกันอนุรักษ์ เกิดดุลยภาพต่อกัน ทำให้สิ่งแวดล้อมงาม และ 5) โยนิโสมนสิการหล่อหลอมเทคโนโลยีกับมนุษย์ด้วยการคิดถูก รู้คุณค่าแท้ เป็นความรู้แห่งอารยชน ทำให้เทคโนโลยีงาม จากผลของความงามทั้ง 5 ทำให้เกิด GRACE MODEL โมเดลแห่งความงามแห่งความดี เกิดพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา งาม ด้วยการคิด พุด ทำ ทุกการกระทำเป็นไปอย่างดี จริง และมีประโยชน์ คือการดำเนินชีวิตที่งาม

คำสำคัญ: การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21, หลักพุทธสุนทรียศาสตร์

ABSTRACT

The objectives of this dissertation were; 1) to study the 21st century lifestyle, 2) to study the Buddhist Aesthetics, 3) to integrate the 21st century lifestyle with Buddhist aesthetics, and 4) to propose a new body of knowledge on “The 21st Century Lifestyle Based on Buddhist Aesthetics”. The data of this documentary qualitative research were collected from the Tipitaka, Commentaries, related documents and in-depth interviews with 20 experts. The results of the study were presented in a descriptive method.

The results of research were found that:

The 21st century lifestyle is industrial lifestyle, capitalism, consumerism, materialism, and information technology. The modern scientific knowledge was implemented for the better quality of life, but the consumption was not in line with technological purpose because human lacked of realization of the true side and lacked of analytical thinking. There are 5 major problems nowadays; Moral Issue, Social Issue, Economic Issue, Environmental Issue, and Technological Issue.

Buddhist Aesthetics is a Buddhist teaching concerning beauty. There are 2

dimensions of beauty; mundane beauty and virtuous beauty. Mundane beauty is the beauty which people normally perceive and concern with. This kind of beauty can be categorized as subjective since it is created under an influence of defilement. The virtuous beauty is the beauty resulting from practice Dhamma and it reflects on acceptable behaviors. This beauty is considered as objective since it is the beauty of Anattatā. The Buddhist teachings on Khanti and Soracca, Tilakkhan, Ditthadhammikattha, Kalayāṇamittatā, and Yonisomanasikāra are considered as the Buddhist Aesthetics because they make the beautiful life when putting into practice.

The 5 major problems integrated with the 5 Buddhist teachings result to the beauty as follows; 1) Khanti and Soracca make the mind calm and clear, gain wisdom in cause and effect, and result to a graceful mind. 2) Tilakkhana is to comprehend things as they really are, to gain detachment, hospitality, non-selfishness, and results to a graceful society, 3) Ditthadhammikattha is to work with carefulness, choose to accompany with friends and colleagues, and administrate the finance, which leads to a graceful economy, 4) Kalayāṇamittatā is to be friendly to environment by cherish its value, and conserving the nature, which results to balance and a graceful environment. 5) Yonisomanasikāra is to compromise technology and humanity in the right

view, which leads to the true value with the knowledge of civilized people and to a graceful technology. The integration of the major problems with the Buddhist Aesthetics results to the GRACE Model. The model of a beautiful life occurred from virtuous beauty, good behavior, good mind, good wisdom, good thought, good speech, and good action.

Keywords: The 21st Century Lifestyle, Buddhist Aesthetics.

บทนำ

การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในยุคศตวรรษที่ 21 มีความเป็นอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างไรพร้อมแดนในทุกมิติ ทั้งการใช้ชีวิต การเรียนรู้ ครอบครั้ว ภาวะเสี่ยง เกิดผลประจักษ์ 2 รูปแบบที่เกิดควบคู่กัน คือ ด้านบวก ส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางปัจจัย 4 ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างสะดวก สบาย แบบไร้ขีดจำกัด และด้านลบ มนุษย์ตกอยู่ภายใต้อำนาจความทันสมัย ได้อำนาจสิ่งเร้าหลากหลายรูปแบบ ถูกครอบงำด้วยวัตถุนิยม บริโภคนิยม ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ รุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ รัฐบาลไทยพบว่า ประชาชนตกเป็นทาสสื่อออนไลน์ หลงใหลความสะดวกสบาย คิดว่าเป็นความสุขที่ควรได้รับ ที่ควรเสพ เสพให้มากที่สุด แต่จริงสิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบให้ขาดคุณธรรมและจริยธรรม (ธีรพงษ์ มหาวิโร และฝ่ายวิชาการสำนักพิมพ์เดอะบุคส์, 2555: 91) เมื่อประชาชนขาดคุณธรรม จริยธรรม ชีวิตและสังคมย่อมวุ่นวาย เตือดร้อน ไม่ราบรื่น บิดเบี้ยว ไม่สวยงาม ควรนำคุณธรรมและจริยธรรมมาเป็นเข็มทิศให้ดำเนินชีวิตบรรลุเป้าหมายแห่งความสงบสุขที่แท้จริง ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติธรรม ผลของการ

ปฏิบัติธรรมส่งผลให้ชีวิตและพฤติกรรมงดงามหรือ เป็นพุทธสุนทรียศาสตร์ สามารถนำมาแก้สังคมที่ บิดเบี้ยว ไม่สวยงามได้ ดังในเวรัญชกสูตร พราหมณ์ กล่าวว่่า “ท่านผู้เจริญ ดังได้ข่าวนว่่า พระองค์ทรง แสดงธรรมที่ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ประกาศหลักครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้ง พยัญชนะ ก็การได้เห็นพระอรหันต์เห็นปานนั้น เป็นการดี (ม.ม.อ. 19/268) จะเห็นได้ว่า หลักธรรม ทางพระพุทธศาสนาเป็นความงามตั้งแต่ขั้นต้น ๆ ไปยังขั้นสูง ส่งผลให้การดำเนินชีวิตเพียบพร้อม สมบูรณ์ เป็นสุข เมื่อเป็นเช่นนี้ ความงามหรือพุทธ สุนทรียศาสตร์ปรากฏขึ้นเมื่อใด เท่ากับชีวิตและ สังคมเกิดสันติสุขเป็นระเบียบ เรียบร้อย ดังนั้น การ ดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยพุทธสุนทรียศาสตร์ จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสังคมในการรับมือกับ กระแสการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง การดำเนินชีวิตในศตวรรษ ที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ ผู้วิจัยได้ตั้ง วัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธสุนทรียศาสตร์
3. เพื่อบูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษ ที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์
4. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่เรื่อง “การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธ สุนทรียศาสตร์”

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิง คุณภาพ (Qualitative Research) โดยการศึกษา

เอกสาร (Documentary Research) และมีการ สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัย ได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. สํารวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) โดยใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าเก็บ ข้อมูลจากหลักฐานสำคัญ คือ พระไตรปิฎก อรรถ กถา พร้อมทั้งคัมภีร์อื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่ เกี่ยวข้องและสอดคล้องกับงานวิจัย

2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) เป็นการสำรวจเอกสาร (Review Literature) โดยใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าเก็บข้อมูล จากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ตำรา งานวิจัย เว็บไซต์ วารสาร และงานเขียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง ที่เป็นที่ยอมรับในวงนักรวิชาการ

3. สัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) แบบเจาะจงกับผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญด้านการ ดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 และผู้เชี่ยวชาญด้าน หลักพุทธสุนทรียศาสตร์

4. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า ข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ เกี่ยวกับการดำเนิน ชีวิตในศตวรรษที่ 21 และหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ พร้อมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อสรุปผลของการ ค้นคว้าเอกสารและจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อ ทราบถึงการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 และหลัก พุทธสุนทรียศาสตร์

5. บูรณาการข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและ วิเคราะห์เอกสารปฐมภูมิ และเอกสารทุติยภูมิ พร้อมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Inter- view) แบบเจาะจงกับผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้าน การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 และด้านหลักพุทธ สุนทรียศาสตร์เพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่

6. นำเสนอแนวทางและสร้างองค์ความ รู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบเรื่อง “การดำเนินชีวิตใน ศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์”

7. นำเสนอบทสรุปและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยเกี่ยวกับการบูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์

ผลการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ เพื่อค้นหาคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขเรื่อง “การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์” พบว่า

1. ด้านการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21

การดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วพร้อมแดนของเทคโนโลยี จากความรู้ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ เป็นศตวรรษที่มีวิกฤตมาก เป็นศตวรรษที่อยู่บนทางเลือกสองทางระหว่างการสร้างหรือการทำลาย (เจมส์ มาร์ติน, 2010: 17) ส่งผลต่อชีวิตมนุษย์สองด้าน คือ ด้านการสร้างหรือด้านบวก เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สะดวกสบายด้วยการสร้างนวัตกรรมต่าง ๆ แทรกในทุกกิจกรรมจนเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต และด้านการทำลายหรือด้านลบ การทะลักไหลของเทคโนโลยีไหลอย่างรวดเร็วพร้อมมีสิ่งเร้าสิ่งกระตุ้นเป็นฐาน ทำให้เกินกำลังความสามารถของมนุษย์จะกำกับดูแลและควบคุมมันจนเกิดผลด้านลบจำนวนมาก (เชียวฟง, 2546: 375) เช่น การตกเป็นทาสวัตถุนิยม บริโภคนิยม จนเกิดปัญหา 5 ด้าน คือ 1) ด้านจิตใจ เช่น ขาดจิตสำนึก ความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น ขาดการข่มกาย ข่มใจ และขาดกรอบแห่งความถูกต้อง เพราะมนุษย์ขาดความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งที่มากระทบกระทั่งทั้งทางร่างกายและจิตใจ 2) ด้านสังคม เช่น ปัญหาครอบครัว การกระทำผิดของเด็กและเยาวชน และยาเสพติด สาเหตุคือยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ยึดมั่นในสิ่งตนเองต้องการอย่างเห็นแก่ตัว 3) ด้านเศรษฐกิจ เช่น การคอร์รัปชัน ความยากจน และการ

ว่างงาน สาเหตุคือมนุษย์มีความต้องการทางวัตถุนเกินความสามารถตนเอง ไม่ขยัน อดทน ขี้รักษา และบริหารทรัพย์ไม่ถูกต้อง 4) ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น โลกร้อน ภัยพิบัติทางธรรมชาติ และมลพิษทางสิ่งแวดล้อม สาเหตุคือมนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย ไม่คำนึงถึงคุณค่า ขาดความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และ 5) ด้านเทคโนโลยี เช่น เว็บเนื้อหาไม่เหมาะสม การแพร่ระบาดของไวรัส และอาชญากรคอมพิวเตอร์ สาเหตุ คือ มนุษย์ที่เสพสื่อขาดการพิจารณา ขาดความคิดวิเคราะห์ คิดไม่ถูกต้อง จึงมักจะหลงไหลตามสื่อ ย่อมตกเป็นเหยื่อหรือเป็นทาสของเทคโนโลยี ปัญหาเหล่านี้ทำให้มนุษย์มีความทุกข์ สังคมไม่สงบสุข ทำให้สังคมบิดเบี้ยวไม่สวยงาม

2. ด้านพุทธสุนทรียศาสตร์

พุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นความงามจากการปฏิบัติธรรม เมื่อจิตใจมีคุณธรรมแล้วส่งผลให้พฤติกรรมงาม ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นสุนทรียะในตัว เป็นโดยธรรมชาติของธรรมะ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2560: 67) ธรรมะเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจมนุษย์ ผู้ปฏิบัติตามให้งาม จิตใจที่งามก่อให้เกิดปัญญา คือความเห็นที่ถูกต้อง มองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ความเห็นที่ถูกต้องเป็นรากฐานแห่งการทำความดี ที่สุดแล้วผลจากการทำความดีของมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดสันติสุขกับชีวิตและโลก กระบวนการสร้างเหตุปัจจัยที่ดีงาม มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงประสานเป็นธรรมชาติเดียวกันนี้เอง เป็นหลักการสร้างความงามในพระพุทธศาสนา (พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง), 2555: 75) ในพุทธศาสนาทุก ๆ หลักธรรมมีความงามเป็นผลเสมอ ดังเช่น 1) ขันติ ไสร้จจะ เป็นธรรมงาม ความอดทนทำให้จิตใจงามเพราะใจนิ่ง สงบ เย็น พฤติกรรมมีระเบียบเรียบร้อย เมื่ออดทนแล้วไสร้จจะ คือ ความเสงี่ยม ความแช่มชื่นจะเกิดตามมาอย่างเกื้อกูลต่อกัน 2)

ไตรลักษณ์ เป็นการรู้เท่าทันกฎอนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา ไตรลักษณ์เป็นองค์ความรู้ที่รู้จักต้องตามความเป็นจริง การเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริง ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่นได้ เป็นผู้งามแบบผู้มีสติ ไม่ประมาท ทำให้งามอย่างความสว่าง ความรุ่งเรือง สะอาดถึงหมดจด 3) ทิฐุธรรมมีกัตถะ เป็นธรรมแห่งความสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายจะงดงามได้ด้วยความสำเร็จ เป็นหลักการหาทรัพย์ การเก็บรักษา การคบมิตรและการบริหารทรัพย์ การปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน 4) กัลยาณมิตร คือเพื่อนดี เป็นผู้ที่จริงใจ หวังดีปรารถนาดี ช่วยเหลือให้สิ่งที่ดีงามต่อกัน เพื่อนที่ดีจะงามอย่างจุดประกายแห่งการเริ่มต้นที่ดีพร้อมพาไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง งามอย่างแสงอรุณรุ่ง และ 5) โยนิโสมนสิการ เป็นธรรมที่เป็นกุศล พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยั่งยืน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉนั้นใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นบุพนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งโพฆณค ๗ แก่ภิกษุ คือ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉนั้นนั่นเหมือนกัน” (ส.ม.อ. 30/221) การทำในใจโดยแยบคาย การคิดถูกต้อง คิดเป็น ไม่เอาความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้าไปจับในสิ่งที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้อง ชีวิตจึงปราศจากปัญหา งามดังเกิดแสงเงินแสงทอง ดังนั้น ชั้นติ โสรจจะ ไตรลักษณ์ ทิฐุธรรมมีกัตถะ กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ หลักธรรมทั้ง 5 นี้เป็นพุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นหลักธรรมที่ส่งผลให้การดำเนินชีวิตพบความสุขสงบ

3. การบูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์

เมื่อการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 เกิดปัญหาทำให้ขาดความสงบสุข จึงต้องหาวิธีเพื่อสร้างความสงบสุขให้กับชีวิต ด้วยการนำหลักธรรมทั้ง 5 มาบูรณาการกับปัญหาทั้ง 5 ได้ดังนี้

3.1 บูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักชั้นติ โสรจจะ

เมื่อเกิดปัญหาด้านจิตใจจึงบูรณาการด้วยหลักชั้นติ โสรจจะ นำหลักความอดทนมาเป็นเครื่องมือฝึกจิตใจให้สงบ ยับยั้งจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน ยึดอารมณ์ไว้ให้หนึ่ง แล้วพิจารณาสืบค้นต้นเค้าปัญหาด้วยปัญญา เมื่ออดทนแล้วโสรจจะเกิดตามมาอุปการะทำให้จิตใจและกายงามอย่างมีระเบียบ เรียบร้อย ใจผ่องใส สงบเสงี่ยม ความอดทนที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติมีอยู่ 4 อย่างด้วยกัน คือ 1) อดทนต่อธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวย ควรอดทนในการทำกิจการให้สำเร็จเป็นคุณประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น 2) อดทนต่อทุกขเวทนา อดทนข่มกายข่มใจด้วยการรู้เท่าทัน สุขโดยสภาพของมันเอง 3) อดทนต่อการกระทบกระทั่ง อดทนพร้อมวินิจฉัยสาเหตุ สิ่งไม่มีประโยชน์ไม่ควรโต้ตอบ ยึดหลักสันติวิธี 4) อดทนต่อกิเลส 3 ตัวที่เป็นต้นกำเนิด คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ยึดหลักธรรมเพื่อสร้างกรอบแห่งความถูกต้อง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาชันทอง วิชานเดช เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องชั้นติในพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ความอดทนปราศจากการตรวจสอบหรือไม่ผ่านการวินิจฉัยจากกระบวนการทางปัญญา ย่อมส่งผลกระทบเชิงลบต่อชีวิตอย่างมาก เพราะความอดทนจะกลายเป็นภาวะอึดอัดบีบคั้นกดดันชีวิตและจิตใจอย่างรุนแรง ต่อเมื่อความอดทนสอดประสานกลมกลืนกับปัญญาแล้วภาวะแห่งความอึดอัดก็จะหมดสิ้นไป ทำให้จิตใจไม่ขุ่นมัว พบทางออกของปัญหา ดังนั้น ชั้นติ โสรจจะ ทำให้จิตใจงาม

3.2 บูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักไตรลักษณ์

เมื่อเกิดปัญหาสังคมจึงบูรณาการด้วยหลักไตรลักษณ์เพื่อให้เข้าใจสิ่งทั้งปวง คือทั้งชีวิตและ

โลกล้วนเกิดจากองค์ประกอบทั้งหลายประมวลกันขึ้น ดำรงอยู่เพียงชั่วคราว ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เปลี่ยนแปลงสลายไปตามกฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ 1) อนิจจัง มีการเปลี่ยนแปลงเป็นคุณสมบัติ ไม่คงทนถาวร ผู้รู้เท่าทันสภาวะย่อมปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างอิสระ ทำให้อยู่ในโลกโดยไม่โดนเขี้ยวของความทุกข์ 2) ทุกขัง คือการบริโภคปัจจัย ๔ แล้วเกิดทุกข์ คือกินเหยื่อแล้วติดเบ็ด 3) การรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรายึดไม่ได้มันไม่มีตัวตน ไม่มีแก่นให้ยึดมันไม่มีแก่นสาร ควรปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายตรงตามเหตุปัจจัย ด้วยทำที่ที่อิสระ จิตจะปล่อยวาง เป็นอิสระ ตั้งเป็นผู้ชนะโลก การเข้าถึงไตรลักษณ์เป็นการเข้าถึงองค์ความรู้ของธรรมชาติ ความรู้แห่งความจริง ทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่น จิตใจเปิดกว้าง มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกันย่อมทำให้สังคมสงบสุข สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน) เรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์” พบว่า ต้องรู้และเข้าใจในหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา รู้ว่าทุกสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง ทุกขตา รู้ว่าการเปลี่ยนแปลงของทุกสรรพสิ่งเป็นทุกข์ อนัตตตา รู้ว่าไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงของทุกสรรพสิ่งได้ เมื่อเข้าใจหลักไตรลักษณ์นี้แล้วก็จะคลายความยึดมั่นในตนเองทำให้บรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันได้ ดังนั้น หลักไตรลักษณ์ทำให้สังคมงาม

3.3 บูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ

ปัญหาเศรษฐกิจ จากการงานและการเงินไม่มั่นคงจึงบูรณาการด้วยหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ คือ 1) ความขยันหมั่นเพียรทั้งการงานและความดี ทำงานอย่างมีคุณภาพและใช้เวลาทำงานเพาะบ่มคุณธรรมไปด้วย 2) การรักษาทรัพย์เป็น เป็นความไม่ประมาท เก็บทรัพย์อย่างเป็นระบบระเบียบ ต้องมีรายรับมากกว่ารายจ่าย และไม่นำทรัพย์ไปทาง

อบายมุข 3) การคบเพื่อนดี เป็นการรู้จักบุคคล เลือกผู้ประพฤติตนอยู่ในทำนองคลองธรรม คอยชี้แนะให้แต่สิ่งดี ๆ 4) บริหารเงินอย่างฉลาด ทั้งด้านการใช้จ่าย ลงทุนและเก็บออม หลักทฤษฎีธัมมิกัตถะเป็นธรรมงาม งามด้วยประโยชน์ ด้วยความสำเร็จ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาชัชวาลย์ จิตคุโณ (จารย์คุณ) เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมในการดำเนินชีวิตของเศรษฐีในสมัยพุทธกาล” พบว่า เศรษฐีในสมัยพุทธกาลดำเนินชีวิตตามหลัก ทฤษฎีธัมมิกัตถะประโยชน์ หลักธรรมเหล่านี้ทำให้เศรษฐีในพุทธกาลเป็นผู้มีฐานะมั่นคง ประกอบกิจอันใดก็สำเร็จ ได้ผลตามเหตุตามปัจจัยตามเป้าหมายที่วางไว้ พร้อมยังเป็นผู้ที่สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่นไว้ได้และเป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือของประชาชนด้วย ดังนั้น หลักทฤษฎีธัมมิกัตถะทำให้เศรษฐีกิจการงาน

3.4 บูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักกัลยาณมิตร

ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมบูรณาการด้วยหลักกัลยาณมิตร นำกัลยาณมิตรธรรม ๗ และ สปัจริศธรรม ๗ คุณสมบัติของสัตบุรุษ มาสร้างจิตใจให้เกิดความรัก รับผิดชอบ ความเป็นมิตรต่อธรรมชาติ

(1) ธรรมชาติได้สร้างความสมดุล ให้ความร่มรื่น ร่มเย็น (ปิโย) ให้ความรัก เมตตา กรุณา มนุษย์ต้องลดกิเลสที่เป็นเหตุ (ธัมมัญญตา) ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

(2) อนุรักษ์ธรรมชาติ จากธรรมชาติที่ให้คุณสมควรแก่ฐานะ นำเคารพ (ครุ) อย่างมั่นคง มนุษย์ควรเป็นเพื่อนที่ดีต่อไม่ทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมให้ผลที่ดี (อตัณญตา) กลับมา

(3) พัฒนาธรรมชาติ จากที่ธรรมชาติเคยมอบประโยชน์ให้มนุษย์มากมาย ยกฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งเป็นสิ่งที่น่าเจริญใจ

(ภาวนีโย) มนุษย์ต้องรู้ทำนุบำรุง ส่งเสริม อย่างเต็มความสามารถของตน (อัตตัญญา)

(4) ใช้ธรรมชาติอย่างพอเพียงในปัจจุบัน ๔ มนุษย์ควรที่จะชักชวน ช่วยเหลือ (เวตตะ) เป็นการทดแทนคุณ รู้จักประมาณ (มัตตัญญา) ใช้เท่าที่จำเป็น รู้คุณค่าความพอเพียง

(5) ต้องอดทนต่อปัญหาที่มากกระทบ (วจนิกขโม) รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น อดทนในการประสานงานให้ราบรื่น ช่วยเหลือ ปกป้องอนุรักษ์ (กาลัญญา) ที่จะนำไปสู่โลกที่ยั่งยืน

(6) จัดการอย่างเหมาะสม ยึดหลักการตัดสินใจบนพื้นฐานข้อมูลที่ถูกต้อง (คัมภีร์ัญญกถัง กัตตะ) มีการประสานงาน รู้จักสภาพแวดล้อม (ปริสัญญา) พร้อมส่งเสริมสภาพแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้น

(7) ชักจูงแนะนำให้ตระหนักและสำนึกในบุญคุณ ส่งเสริม ให้สิ่งดีงาม (โน จัญญานานิโยชเย) สร้างธรรมชาติทดแทนและทราบถึงความแตกต่าง (ปุคคัลัญญา) ของมนุษย์และธรรมชาติ

การเป็นมิตรกับธรรมชาติสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนิตา รอดเชียง เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีเข้าถึงความเป็นกัลยาณมิตรในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า กัลยาณมิตร มิใช่จะตีความในลักษณะมนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น ความเป็นกัลยาณมิตรมีได้ในทุกสิ่งไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ ธรรมชาติ และการที่เป็นกัลยาณมิตรกับธรรมชาติ นั้นเพื่อให้มนุษย์มีจิตใจที่เมตตาต่อธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดความสงบสุขทั้งสองฝ่าย ดังนั้น การเป็นมิตรกับธรรมชาติเป็นการสร้างคุณภาพต่อกัน หลักกัลยาณมิตรเป็นธรรมงามตั้งแสงอรุณรุ่ง จึงทำให้สิ่งแวดล้อมงาม

3.5 บูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

ปัญหาด้านผลกระทบจากเทคโนโลยีนำ

หลักธรรมโยนิโสมนสิการมาบูรณาการ ด้วยการนำโยนิโสมนสิการมาวิเคราะห์ตรวจสอบ 1) บุคคลหรือผู้บริหาร ผู้มีความต้องการเพื่อให้ชีวิตรอด โดยเฉพาะด้านปัจจัย 4 แต่ยุคปัจจุบันกับมีความต้องการเกินความจำเป็น ที่เด่นชัดคือความต้องการด้านเทคโนโลยีจนเกิดโทษมากกว่าคุณ กลายเป็นนักบริโภค วัตถุนิยม จนเสียดุลยภาพ 2) เทคโนโลยีเป็นความรู้ที่อำนวยความสะดวกชีวิต เป็นความรู้ที่ทรงคุณภาพ เป็นความรู้แห่งอารยชน มีจุดประสงค์หรือเป้าหมายมาช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิต 3) บุคคลและเทคโนโลยี โยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือประสานให้ทั้งมนุษย์และเทคโนโลยีให้เข้าใจบริบทต่าง ๆ ต่อกัน หล่อหลอมเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างมีประโยชน์ต่อกัน ทำให้คิดวิเคราะห์ พิจารณา ข้อมูลได้อย่างแยกคาย เข้าใจหลักการและจุดมุ่งหมายของเทคโนโลยีอย่างถ่องแท้ ไม่ตกเป็นทาส เกิดปัญญาเท่าทันและตามทันกับระบบต่าง ๆ ของนวัตกรรม เกิดการใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้องเหมาะสม สอดคล้องกับงานวิจัยของ โอภาส เครือวัลย์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการกับการสื่อสาร” พบว่า การสื่อสารที่ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการก่อให้เกิดคุณค่าแก่กระบวนการสื่อสาร คือทำให้ผู้ส่งสารเข้าใจหลักการและจุดมุ่งหมายของสารถ่องแท้ และมีความน่าเชื่อถือเป็นที่ยอมรับช่วยให้ผู้รับสารรู้จักเลือกรับสารที่ดีมีประโยชน์ มีคุณค่าเกื้อกูลต่ออุตสาหกรรม ไม่ทำให้ผู้รับสารตกเป็นทาสของข่าวสาร ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพตามจุดมุ่งหมายที่แท้จริง ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคค์ความคิด จินตนาการ พัฒนาการทางสังคม ดังนั้นหลักโยนิโสมนสิการเมื่อนำมาใช้กับเทคโนโลยีย่อมทำให้เทคโนโลยีงาม

สรุปได้ว่า เมื่อนำหลักธรรมทั้ง 5 มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้ปัญหาต่าง ๆ ลดลงถึงกับหมดไป การดำเนินชีวิตราบรื่น เป็นสุข

และการดำเนินชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในทุกมิติย่อมทำให้เป็นผู้ดำเนินชีวิตแบบผู้คิด พูด ทำจริงและมีประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคมและประเทศชาติ ส่งผลให้ชีวิต สังคม และประเทศชาติตั้งงามอย่างสันติสุขด้วยพุทธสุนทรียศาสตร์

องค์ความรู้ใหม่

การบูรณาการการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ ทำให้เกิดความงามทั้ง 5 และทำให้เกิดคุณลักษณะตามความงามคือ 1) เมื่อจิตใจงามย่อมเกิดจิตใจที่มีลักษณะ ใจดี ใจกว้าง สุภาพ อ่อนโยน น่านับถือ คือ Gentle 2) เมื่อสังคมงาม สังคมจะมีลักษณะแข็งแกร่ง มั่นคง

เป็นหนึ่งใน ฟังพาได้ เป็นพลัง คือ Reinforce 3) เมื่อเศรษฐกิจงาม เศรษฐกิจย่อมมีลักษณะความเจริญก้าวหน้าก้าวไกล พัฒนา คือ Advance 4) เมื่อสิ่งแวดล้อมงาม ย่อมมีลักษณะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่ทำร้ายกันไม่แบ่งแยก อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข คือ Coexist 5) เมื่อเทคโนโลยีงาม ย่อมมีลักษณะเปิดรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ อย่างเข้าใจ รู้ทัน เปิดรับอย่างไม่ปฏิเสธ ทำความเข้าใจต่อกัน ฟังพากันในทางที่ดี รับมาปฏิบัติอย่างเต็มใจ คือ Embrace ดังนั้น ความงามทั้ง 5 ส่งผลเกิด โมเดลหรือองค์ความรู้ใหม่ คือ GRACE MODEL เกิดในวงจรชีวิตมนุษย์ที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดสันติสุขอย่างต่อเนื่อง

ภาพแสดง GRACE MODEL

GRACE Model หมายถึง ความงดงาม ความสง่างาม ความกรุณา

จิตใจงามทำให้เกิด G = Gentle หมายถึง ใจดี ใจกว้าง มีน้ำใจ สุภาพ อ่อนโยน น่านับถือ
สังคมงามทำให้เกิด R = Reinforce หมายถึง แข็งแกร่ง มั่นคง เป็นหนึ่ง ฟังพาได้เป็นพลัง
เศรษฐกิจงามทำให้เกิด A = Advance หมายถึง ความเจริญก้าวหน้า ก้าวไกล พัฒนา
สิ่งแวดล้อมงามทำให้เกิด C = Coexist หมายถึง อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่ทำร้ายกัน
เทคโนโลยีงามทำให้เกิด E = Embrace หมายถึง เปิดรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ อย่างเข้าใจ รู้ทัน เปิดรับอย่าง
ไม่ปฏิเสธ แล้วนำมาใช้มาปฏิบัติอย่างเต็มใจ

แนวทางการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ใหม่

การประยุกต์ใช้ GRACE MODEL ต่อการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 คือ 1) สร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจด้วย Gentle เป็นการอดทนแล้วปรับสภาพจิตใจรับสถานการณ์อย่างมีเหตุผล เป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็งและอ่อนโยน 2) สร้างเสริมศักยภาพสังคมให้มั่นคงด้วย Reinforce ความร่วมมือของกันและกัน พร้อมทั้งรับมือกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม 3) สร้างความเจริญทางเศรษฐกิจในภาวะถดถอยด้วย Advance สร้างเศรษฐกิจให้เจริญ ก้าวหน้าไม่ชะงักงันยามเกิดวิกฤต เริ่มจากระดับครอบครัวขึ้นไป ทั้งทางภาครัฐออกมาตรการเศรษฐกิจที่ช่วยสร้างงานเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและรองรับจำนวนผู้ว่างงานเพิ่ม 4) สร้างเสถียรภาพทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยด้วย Coexist เห็นคุณค่าคุณประโยชน์ป่าไม้ ประยุกต์ใช้สิ่งที่เป็นประโยชน์แต่ไม่ทำลายให้ระบบนิเวศเสียหาย และ 5) สร้างทัศนคติที่ถูกต้องต่อเทคโนโลยีด้วย Embrace เปิดรับความรู้อย่างถูกต้องแล้วนำความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ไม่นำมาทำลายกัน ดังนั้น GRACE Model ย่อมส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่งดงาม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรนำหลักธรรมมาปฏิบัติควบคู่การดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ด้วยการนำหลักธรรมมาบูรณาการกับปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

1) การแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตยุคปัจจุบัน จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกชน องค์กร และรัฐบาล ในการนำองค์ความรู้ GRACE Model ที่ได้จากการวิจัยโดยเน้นประยุกต์ให้เป็นรูปธรรมให้มากที่สุด มาพัฒนาเป็นหลักสูตรอบรมระยะสั้น ๆ ให้แก่ครูอาจารย์เพื่อนำแนวทางไปสอนอบรมเด็กนักเรียน มีการติดตามและการประเมินผล

2) ทางภาครัฐหรือผู้ที่เกี่ยวข้องทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ทั้งสื่อมวลชนของรัฐและเอกชนควรควบคุม กำหนดนโยบายขจัดปัญหาที่มีสาเหตุมาจากสื่อ ควบคุมให้มีการเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และเน้นการเผยแพร่ทางคุณธรรม

3) ส่งเสริมค่านิยมทางวัฒนธรรมไทยที่สร้างความงดงามให้ชีวิตลงทางสื่อให้เด็กและเยาวชนเห็นคุณค่า ปลูกฝังในรูปแบบต่าง ๆ สร้างทัศนคติที่ดีต่อวัฒนธรรม ประยุกต์ ดัดแปลงให้เข้ากับ ความสนใจของผู้เสพสื่อ

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการวิจัยเรื่องการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ด้วยหลักพุทธสุนทรียศาสตร์ ยังพบว่ายังมีอีกหลายประเด็นซึ่งการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้เจาะลึกไปในรายละเอียด ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะเพื่อให้เกิดงานวิจัยในมุมมองที่ต่างกันออกไปดังนี้

1) วิธีสร้างสื่อออนไลน์ให้งามด้วยพุทธสุนทรียศาสตร์

2) ประยุกต์หลักพุทธสุนทรียศาสตร์ให้เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างศรัทธาผู้ไม่มีศาสนา

3) การศึกษาเปรียบเทียบความงามทางศาสนาอื่นกับพุทธสุนทรียศาสตร์

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกและอรรถกถา

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มูลนิธิ. (2536). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหาหมกุฏราชวิทยาลัย (91 เล่ม)**. พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. (พิมพ์ครั้งที่ 3). เล่มที่ 19, 30. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย.

หนังสือ

เจมส์ มาร์ติน. (2010). **โลกแห่งศตวรรษที่ 21. The Meaning of The 21st Century.** (ภาพร, แปล), กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

เชียวฟง. (2546). **2 ลัทธิในรอบ 100 ปี ทุนนิยม & สังคมนิยม.** (อรุณ โรจนสันติ, แปล). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

ธีรพงษ์ มหาวีโร และฝ่ายวิชาการ สำนักพิมพ์เดอะบุคส์. (2555). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559).** กรุงเทพฯ: เดอะบุคส์.

พระมหาทวี มหาปโย (ละลง). (2555). **ความงามในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2560). **มรดกทางปัญญา.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย.

วิทยานิพนธ์

พระมหาชันทอง วิชาเดช. (2545). **การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพุทธศาสนาเถรวาท.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระมหาชัชวาลย์ จิตคุโณ (จารย์คุณ). (2561). **ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมในการดำเนินชีวิตของเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาล.** วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพุทธศาสนาและปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย.

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปโน). (2560). **การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน.** ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ธนิดา รอดเชียง. (2553). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีเข้าถึงความเป็นกัลยาณมิตรในพุทธปรัชญาเถรวาท.** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย.

โสภาส เครือวัลย์. (2551). **“การศึกษาวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการกับการสื่อสาร”.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพุทธศาสนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย.

